

Sammendrag av opposisjonsinnlegg ved doktordisputas 15. juni 1983 ved Universitetet i Oslo, Det teologiske fakultet

AV HENRY HENNE, Universitetet i Bergen

Temaet om konflikt og dialog i den kontekst som det blir behandlet i den foreliggende avhandling er et komplisert problem, som kan behandles fra en rekke synspunkter. Det er antropologiske, sosiologiske og historiske aspekter som selvsagt står sentralt i prosjektet som sådant. Som en ikke-teolog som er innbudt til å gjøre tjeneste som medlem av bedømmelseskomiteen finner jeg det naturlig å konsentrere meg om de japanologiske og historiske aspekter. I mitt innlegg vil jeg først søke å gi en oversikt over den utdannelsesmessige og kulturelle situasjon i Japan, før den perioden begynner som denne avhandlingen konsentrerer seg om, og deretter å diskutere noen sentrale emner som er behandlet, så som konfucianisme, forestillingen om vesternisering versus modernisering, spørsmålet om identitet (de kristne patrioter, japansk nasjonalisme). Til slutt har jeg en del detalj-anmerkninger.

I begynnelsen av den epoke som avhandlingen omfatter, finner vi Japan som et isolert og i flere henseender tilbakestående land. 1854 markerer innledningen til en periode med drastisk konfrontasjon med vanskelige og vidtrekkende interne og eksterne problemer. Året 1899 betegner slutten på en periode da Japan har oppnådd juridisk, politisk og i stor grad økonomisk likestilling med stormaktene. I tillegg er det blitt en fremgangsrik og aggressiv deltaker i det kappløpet om privilegier, monopoler og territorier utenlands som var så typisk for denne perioden med imperialistisk ekspansjon. For første gang finner vi at en asiatisk makt, Japan, har tatt i bruk mål og metoder som lenge har vært praktisert av en rekke av vestlige stormakter i et gigantisk forsøk på å dominere den ikke-europeiske verden. Japans moderniseringsprosess gjennom den perioden som dekkes av denne undersøkelse er det mest bemerkelsesverdige eksempel på en gjennomgripende forandring av en nasjons politiske, sosiale og økono-

miske struktur, tatt i betraktning det relativt korte tidsrom som det fant sted innenfor, og med henblikk på den effektivitet og målbevisste måte som den ble utført med. Sett i tilbakeblikk var tempoet meget raskt. En prosess som i Vesten tok mer enn 200 år å få gjennomført ble fullført på vel en generasjon i Japan. Allerede i 1853, tre år etter at den første moderne flammeovn for smelting av jern var blitt bygget, med hollandsk hjelp, var japanerne i stand til å støpe moderne kanoner som kunne erstatte det foreldede bronseartilleri (Fairbank 246). I 1868, året for restaurasjonen, eide shogunatet og andre føydalherrer 138 skip av vestlig type (Fairbank 246). I 1870-årene ble de første moderne krigsskip bygget i Yokosuka. Den første jernbanelinje, fra Yokohama til Tokyo, ble ferdig i 1872, og før 1880 fantes telegrafsamband mellom alle større byer. En handelsflåte kom i virksomhet i 1879, støttet av Staten og drevet av Mitsubishi. Tekstil- og silkeindustrien ble mekanisert i løpet av 1870-årene. Militær verneplikt ble innført i 1872, etter tysk modell, og obligatorisk skolegang ble innført fra samme tid. Levestandarden ble forbedret. Bondeungdom fikk arbeid i de nye industriene.

Forandringene var ikke begrenset til de materielle aspekter. I 1890 ble Japans første grunnlov satt i kraft, og et parlament ble valgt. Dette betyr likevel ikke at Japan med ett var blitt et demokrati i moderne betydning. Ved de første valgene hadde bare ca. 5,5 prosent av befolkningen stemmerett.

Denne utviklingen, som ikke hadde noen parallell ellers i Asia, gir den nødvendige bakgrunnen for å forstå den konflikt og dialog som er beskrevet og analysert i avhandlingen. Men hva som er enda viktigere er å være klar over at hele denne prosessen, selv om den ble utløst ved konfrontasjon med avansert utenlandsk teknologi og overveldende militær makt, hovedsaklig ble drevet frem av dynamiske krefter i det japanske samfunn og satt ut i livet under ledelse av en fremsynt, veltrenet og ambisiøs japansk elite. Den ble gjennomført under beskyttelse av japansk suverenitet, lov og orden og et effektivt byråkrati. Begivenhetene i 1868 utgjorde en revolusjon, men denne revolusjon ble ikke, som i Frankrike og Tyskland, drevet frem av press fra de lavere samfunnsklasser. Den kom ovenfra, og ble satt i gang av medlemmer av aristokratiet som var vel på det rene med arten av truselen utenfra.

Bortsett fra Kina, som i flere henseender er et særtilfelle, har bare to land i Øst-Asia, nemlig Thailand og Japan, klart å unngå å bli gjenstand for vestlig kolonidominans og/eller erobring. Tilfellet

Thailand, hvis uavhengighet til tider ble vaklende opprettholdt, vil ikke bli behandlet her. Like overfor vestlig koloniekspansjon i denne del av verden forble bare Japan absolutt intakt i den forstand at dets indre og ytre handlefrihet i det store og hele ble bevart gjennom hele perioden mellom 1840 og 1914.

Bare Japan var i stand til selv å kontrollere den omforming som fant sted. Denne unike situasjon danner bakgrunnen for den konflikt og dialog som er beskrevet i denne avhandlingen.

En sammenligning med Kina er lærerik. Det var visse likheter (ekstraterritoriale privilegier, rett til handel i spesielle havner, utenlandsk kontroll med visse fiskalinntekter, særlig tollrater, klausuler om land med fortrinnsrett, etc.), men kinesernes reaksjonsmønster og deres holdninger overfor modernisering var helt forskjellige, faktisk så forskjellige at de to landene syntes å være direkte motsetninger i de fleste henseender, selv om de hadde en rekke tradisjonelle kulturtrekk og historiske forutsetninger felles.

Mange forklaringer har vært antydnet. Ingen av dem er helt tilfredsstillende. Et høvelig sammendrag finnes i Reischauer (180-188), som jeg kort skal referere nedenfor.

1. Japan hadde en tradisjonell idé om at nyttige ting kunne læres fra utlandet. Kina hadde vært kilden til en lang rekke lån (lingvistiske, religiøse, filosofiske og kunstneriske elementer), og hollandsk lærdom (rangaku) hadde gjort sin innflytelse gjeldende under Tokugawa-perioden.

2. Japans geografiske beliggenhet som en øy i periferien av den store kinesiske kultursfære hadde hos japaneren skapt en bevissthet om distanse og særpreg såvel etnisk som politisk tross alle kulturlån og likheter. Dette forklarer delvis utviklingen av en sterk nasjonalisme i nyere tid.

3. Japans føydale tradisjoner fremmet en vertikal kohesjon med vekt på relativ status og en følelse av lojalitet og enhet. Den konfucianske etikk, en arv fra Kina, styrket disse båndene, som bandt enhver, fra samurai til den alminnelige mann, til hans overordnede i *rang* og *posisjon*, viste seg å bli en enda sterkere sementerende sosiologisk kraft enn den kinesiske orientering til familie og klan.

4. Kinesiske idealer tenderte mer i retning av å favorisere *status quo*. «Ærgjerrige menn ville søke anseelse gjennom å utføre bedrifter, hvis de ble nektet høy status. Den energi som slike bevegelser frembrakte var så meget mer dynamisk fordi den ble kanalisert innenfor gruppen og underordnet dens målsetting. I sosiologiske ter-

mer: japaneren kan kalles mål-orientert, kineseren status-orientert. Dette er en av grunnene til at mange kinesere, stillet overfor den vestlige trusel, forsøkte å kontrollere situasjonen ved å spille tradisjonelle roller, mens japaneren i alminnelighet reagerte ved å søke spesielle mål.» (loc.cit. 181–182). Således ville den enkeltes ærgjerrighet og foretagsomhet tjene alle innenfor lojalitetsgruppen, enten det var i klan- eller familie-sammenheng, som det fortrinnsvis var i tidligere tider, eller innenfor en føydal enhet i et geografisk avgrenset område, som det hyppig var under Tokugawa, eller, spesielt etter 1868, innenfor den nasjonale enhet.

5. I nær sammenheng med dette kommer «en større mangfoldighet og pragmatisme i japansk tankegang. Føydale klasseskiller og fragmentering av politisk autoritet fremmet sannsynligvis disse tendenser» (loc.cit. 182). Denne større fleksibilitet i mobiliseringen av talent, og den dermed sammenhengende større differensiering som svar på nye utfordringer viste seg klart fordelaktig i overgangsfasen i årene før 1868. Fremsynte og ærgjerrige menn fra fjerne føydale enheter som Chōshū og Satsuma kom til å spille en avgjørende rolle i det dramatiske hendelsesforløp som kulminerte da den siste shōgun mistet sin makt.

6. I lys av det foregående blir det lettere å forstå at det var en dype-re, mer utbredt og realistisk vurdering av den vestlige trusel mot Japan enn tilfelle var i Kina i de kritiske årene. De japanske føydalherrene og deres samuraier var fremragende praktiske menn med erfaring i administrasjon så vel som i krigføring. Mange hadde lest en god del utenlandske bøker, som tross streng isoleringspolitikk siden det 17. århundre var blitt legal lesning i 1720 (med unntagelse av bøker om kristendom). Isolasjonen var derfor ikke en så stor hindring for å spre informasjon om verden utenfor som man kunne tro. Alle-rede før «de sorte skipene» viste seg utenfor Uraga i 1853 hadde ganske mange av føydal-enhetene kommet frem til full klarhet om Japans militære underlegenhet. Her finner vi en slående kontrast til Kina, hvor de lærde mandarinene for det meste var uvitende om verden utenfor, og om grunnlaget for den formidable våpenmessige overmakt som de utenlandske maktene hadde til rådighet. Denne holdningen førte til slutt til et knusende nederlag overfor de samme maktene. Kina ble ydmyket og nesten brakt til ruin i denne prosessen, mens Japan, som det første og eneste land i Asia, klarte å ordne sine interne saker med en fremsynthet og energi som krever respekt og endog beundring. Denne fleksible avparering av en virkelig og

nærværende fare ble effektivert ved å bruke alt tilgjengelig talent og initiativ. Japans «væpnede mandarin», samuraien spilte en ledende rolle.

7. Endelig var Japan heldig for så vidt som det var en forholdsvis liten territorial enhet med en etnisk og sproglig homogen befolkning, og således lettere å styre og holde sammen enn kolossen på kontinentet. Shōgunene klarte stort sett å holde kontroll med de regionale føydalherrer og deres tjenere. Spesielt var Tokugawaregimet i stand til å sikre en lang periode med fred og stabilitet for Japan. Det har vært pekt på at bare få uker etter Perrys ankomst i 1853 var praktisk talt hele Japan informert om det som hadde hendt, og noen få år senere ble det tatt forholdsregler for å møte den nye situasjon.

Tokugawa-perioden kan stort sett karakteriseres ved vekst av befolkning og produksjon. Ifølge Reischauer (629) nærmet befolkningen seg 30 millioner i 1721, «et befolkningstall som langt oversteg europeiske land som Frankrike, Italia, Tyskland eller England.» Samtidig «ble hele Japans økonomi kommersialisert, og trekk av en begynnende kapitalisme viste seg, på omtrent samme måte som kapitalismen var oppstått etter sammenbruddet av den europeiske føydalisme.» (loc.cit. 626) Mesteparten av Japan var blitt ett marked, og få hindringer ble lagt i veien for økonomisk aktivitet. Store byer som Osaka, Kyoto og Edo hadde velstående firmaer som handlet med tekstiler, te, sake og andre varer. De gikk også inn i bankvirksomhet, shipping og eiendomshandel. «I Japan følte velstående borgere seg tilstrekkelig beskyttet av klassesdistinksjoner og føydalforordninger til å våge langtrekkende investeringer i fabrikkvirksomhet og handel. Forskjellene fra Kina var tilstrekkelige til å gi Japan i det nittende århundre en langt bedre start for å utvikle seg henimot Vestens moderniserte økonomiske system.» (Reischauer 642). «Alt i alt gjorde japansk jordbruk så stor fremgang i Tokugawa-perioden at Japan i det nittende århundre synes å ha ligget et godt stykke foran alle andre land i Asia i jordbruksteknologi.» (loc.cit. 627). Opphopning av rikdom og vekst i økonomisk aktivitet i en slik skala kunne bare være mulig innenfor den ramme som politisk stabilitet og fred gav. «Det vil være vanskelig å finne en parallell til en slik langvarig fredsperiode noe annet sted på noe tidspunkt i verdenshistorien.» (loc.cit. 627).

På denne bakgrunnen utviklet en ny bykultur seg. Byborgerne hadde ingen politiske rettigheter, og rangerte sosialt, idet minste i teorien, langt under samuraier og andre aristokrater. De blandet seg

således ikke inn i politikk og administrasjon. Men de hadde økonomisk frihet, og som individer en selvrespekt som skapte basis for kulturell standard og raffinement. Kjøpmennene og deres funksjonærer, håndverkere, skuespillere, kunstnere og forfattere dominerte kulturlivet. En ny borgerlig smaksretning krevde nye former i litteratur og kunst. En stor del av byboerne kunne lese og skrive, og forfattere skrev romaner og skuespill som falt i den folkelige smak. Romaner med temaer fra samtidens liv ble lest vidt og bredt. Skuespill som behandlet temaer fra føydaltiden alternerte med realistiske stykker med livlige dialoger fra dagliglivet. I Osaka var det f.eks. store forlag som ga ut realistiske, satiriske og tragiske romaner og skuespill i titusener av eksemplarer. Noe av det var ren underholdning, noe klart pornografisk og besto av sladder og anekdoter. Boktrykkerkunsten hadde lenge vært kjent i Japan, men ble nå tatt i bruk til massepublikasjoner for enhver smak, bøker som tok sikte på et kjøpelystent publikum.

Kort sagt, Japan hadde et og et halvt århundre før begynnelsen av den perioden som denne avhandlingen befatter seg med, utviklet en rik og dynamisk bykultur og en klasse av kjøpmenn, håndverkere og borgerskap som hadde mer frihet og en mer foretaksom ånd enn noe sted ellers i Asia og i verden bortsett fra Europa. Videre: «Bøndene ble gitt atskillig selvstyre i behandlingen av lokale saker, så lenge som de forble politisk føyelige og betalte sine skatter . . . Faktisk utviklet landsbygdene seg frem til de høyt integrerte sosiale og økonomiske samfunn de fremdeles er i dag. – Særlig de øvre lag av bondestanden kunne, tross samuraienes forakt, knapt bli betegnet som en undertrykt klasse. De var for en stor del etterkommere av det gamle bondearistokratiet, og sørget for at landsbyene fikk et lederskap med selvrespekt og dyktighet. Deres overraskende høye grad av lesekyndighet og deres solide og velholdte hus indikerte en relativt høy levestandard, og forklarer hvordan bonde-Japan var blitt i stand til å levere en betydelig del av Japans lederskap etter Tokugawas sammenbrudd.» (Reischauer 631–32).

I lyset av alle disse fakta er det lettere å se hvorfor Japan hadde kraft til å skaffe seg en «flying start» i den moderniseringsprosess som kom i stand ved de revolusjonerende begivenheter som var resultatet av de utvidede kontakter med fremmede land i midten av det nittende århundre. Det er innlysende at et slikt samfunns konfrontasjon med en fremmed religion som kristendommen tok en radikalt forskjellig kurs fra det som man ellers møtte, og at misjonærenes

stilling i dette land måtte bli en helt annen enn i andre land i den ikke-europeiske verden. For leseren av denne avhandlingen er det viktig å være klar over dette.

Det bilde som er skissert ovenfor ville være ufullstendig hvis ikke enda et aspekt, eller kanskje heller bakgrunnsfaktor, ble tatt i betraktning, nemlig den intellektuelle arv fra Tokugawa. Senere tids forskning har understreket betydningen av dette aspekt og brakt for dagen en rekke nye fakta som støtter det. Noen av de viktigste resultater av denne forskning er sammenfattet av R. P. Dore. Jeg refererer hans viktigste konklusjoner.

I byer, småbyer og landdistrikter var det i midten av det nittende århundre et forholdsvis stort antall skoler, mest private. Systemet var «klasse-betont, formalistisk, tilbakeskuende, umoderne. Men det var også intellektuelt raffinert, disiplinert, stundom stimulerende, og politisk relevant.» (Dore 99). At skolesystemet virket ganske effektivt, gjør følgende utsagn klart: «Ut fra en meget grov beregning ser det ut til at omkring 1869 fikk kanskje 40–50 % av alle gutter og kanskje 15 % av pikene formell skolegang utenfor hjemmene. – Dette tyder på en mer utbredt leseferdighet enn i noe europeisk land på et lignende økonomisk utviklingsstrinn, muligens med unntagelse av Preussen, Nederland og Skottland.» (Dore 100–101).

En slik grad av leseferdighet letter kontinuerlig læring i fabrikker, i hæren og i alle situasjoner hvor det skrevne ord kan bli brukt til å supplere det talte. Dette betyr at «Det japanske samfunn allerede hadde kommet over det første hinder i moderniseringsprosessen,» og at de allerede hadde nådd det punkt der «en stor del av befolkningen var blitt psykologisk forberedt på å fremby seg som konkurrenter.» (loc.cit. 101–102). I Japan som i Kina hadde lærdom høy prestisje, og dette sammen med den elementære undervisning og den systematiske tilegnelse av kunnskap, skapte et storstilet potensiale for mobilitet i samfunnet. Så snart som det foreldede sosiale og politiske system brøt sammen som følge av revolusjonen i 1868, kom den kumulative virkning av disse initiativer klart til syne. Nasjonen behøvde ikke å starte fra bunnen av. «Uten tradisjonene, lærerne, bygningene og de etablerte holdninger fra Tokugawa-perioden ville aldri utviklingen av det nye systemet (dvs. obligatorisk utdanning i offentlige skoler (min tilføyelse) kunne blitt gjennomført så fort som det ble – nesten uten regjeringsstøtte.» (loc.cit. 104).

Dore peker også på at selv om den sosiale klasseforskjellen mellom samuraiene og resten av befolkningen var like stor som mellom

arbeiderklassen og overklassen i England, så er sosial forskjell ikke det samme som klassemotsetning. I Japan var alle oppdradd innenfor de konfucianske etiske normer. De hadde respekt for autoritet, kjente sin plass og hadde en klar forestilling om sine plikter. Men det er et bemerkelsesverdig faktum at de føydale autoritetene i Japan ikke hadde noe imot at vanlige folk lærte å lese og fikk «moralundervisning». For samuraiene var utdanning en god ting, og det var denne holdning som ble bestemmende for dem da de, som tidligere samuraier, etter å være fratatt sine privilegier, tok ledelsen i moderniseringsprosessen. Forholdet mellom lærer og elev var autoritært, og kunnskap skulle tilegnes ved flid og i lydighet. Poenget i det gamle systemet var ikke å lære elevene *hvordan* de skulle tenke, men *hva* de skulle tenke. Og innholdet i tenkningen var primært konfuciansk. Dette hadde langtrekkende virkninger. Den felles konfucianske bakgrunn er fundamental, og en full erkjennelse av dette faktum er en forutsetning for å forstå både den konflikt og den dialog som er beskrevet og analysert i avhandlingen. Etter min mening er denne fundamentale forutsetning ikke helt utklargjort i teksten. Dette kommer uten tvil av at forf.'s hovedsak har vært å behandle forholdet mellom buddhismen og buddhistiske oppfatninger og holdninger, og den kristne lære. Som jeg skal prøve å vise senere, ville avhandlingen ha vunnet på en mer inntrengende analyse av denne «tredje dimensjon» ved problemet. Som Fairbank har vist (268), «var konfucianere de mest effektive kritikere av kristendommen», og iallfall enkelte av deltakerne i konflikten og dialogen har etter min oppfatning en mer konfuciansk enn buddhistisk orientering. Jeg skal vende tilbake til dette senere. La det være tilstrekkelig å nevne her at dette kan ha sammenheng med det faktum at mange av de første japanske talsmenn for kristendom hadde samurai-bakgrunn. Forf. er naturligvis klar over dette (p. 108 et passim), men har ikke gjort noe systematisk forsøk på å forklare dette interessante forhold i detalj.

Vi skal nå se litt nærmere på samuariene som ledere og partnere i moderniseringsprosessen, og konfucianske ideers sentrale rolle i denne sammenheng. Vi skal så se på de tidligere samuraiers forhold til kristendommen, og vil illustrere dette ved en nærmere omtale av noen få interessante personligheter innen denne tradisjon. Selv om mange av disse menn var klar over at mange konfucianske ideer var foreldede, tok de med seg noen av de grunnleggende ideer og tolkninger inn i den nye tid. Dette kommer klart til uttrykk i det keiserli-

ge reskript om utdanning som er sitert i engelsk oversettelse på s. 247. Det er verd å merke seg at de fleste av de ti til tyve ledende personligheter som, mellom 1868 og 1899, sikret den keiserlige institusjons fortsatte eksistens og autoritet, og som gjennomførte en lang rekke reformer av avgjørende betydning i den japanske moderniseringsprosess, var menn av samuraiætt som hadde fått sin grunnleggende skoloring i konfucianske prinsipper. Det er også bemerkelsesverdig at en rekke ledende menn innenfor kristendommen i Japan var menn med samurai-bakgrunn. En typisk representant var Takahashi Gorō (pp. 137–42, 266–67 et passim). Videre sier forf. på s. 101: «Bevegelsen for folkets frihet og kristendommen hentet ofte sine medlemmer fra folk med liknende sosial bakgrunn. Disse var tidligere samuraier som var blitt fjernet fra regjeringkretser, velstående jordeiere og kjøpmenn. Alliansen mellom de to bevegelsene utviklet seg ganske naturlig.» Og på s. 108: «på grunn av det store antall konvertitter med samurai-bakgrunn fikk den nasjonale kirken fra begynnelsen av et bemerkelsesverdig lederskap, karakterisert ved en ganske stor uavhengighet, ærgjerrighet og kreativitet.» Sammenhengen er også fremhevet på s. 383: «De kristnes konfucianske skoloring stimulerte dem til en aktiv, progressiv rolle i samfunnet.»

Vi finner således at medlemmer av denne klassen, samuraiene, var forutbestemt til å spille ledende roller på det høyeste politiske plan, i liberale bevegelser, og i utbredelsen av kristendommen. Med deres faste basis i japansk tradisjon er det ikke overraskende at de kom til å bli politiske ledere. Mer forbausende er at de kom til å interessere seg for liberale bevegelser. Men mest bemerkelsesverdig at de kom til å spille en aktiv rolle som ledere innen kristendommen. Forf. har gjort oppmerksom på dette faktum, men har ikke gjort noe forsøk på en dypere forklaring.

En interessant personlighet i denne henseende er Yokoi Tokio, som er behandlet på sidene 400–403. Hans oppfatning er beskrevet på følgende måte: «Han sammenlignet kristendommen med et tre: japanske kristne skulle motta solskinnet, regnet og duggen fra kristendommen ovenfra, men på samme tid være rotfestet i de japanske seders og skikkers jord.» «Vi skal tro på kristendommen som japanere (sier Yokoi), studere teologi som japanere, utbre kristendommen som japanere . . . Vi skulle holde kristendommen frem og opp med høyre hånd og strekke ned venstre hånd for å gripe de førti millioner [japanske] brødre.» Yokoi var i virkeligheten ytterst kritisk overfor tilstanden innen buddhismen og konfucianismen i sin sam-

politiske, moralske og økonomiske problemer og konflikter. Med sin grunnleggende skeptiske holdning overfor dogmatiske og metafysiske oppfatninger, synes han for meg å stå som en talsmann for fri menneskelig tanke, som søker sine åndelige fundamenter hinsides kristendom, unitarisme og endog hans ungdoms Buddha. Hans etiske rasjonalisme, hans strenge aksentuering av «moral og harmoni» og hans humanistiske verdiorientering knytter ham fremfor alt til Konfucius og især Mencius. Sett på denne måten tror jeg man kan si at temaet konflikt og dialog, som forf. har diskutert på en så grundig og hederlig måte, er enda mer komplisert enn forf. helt ut er klar over. Denne «tredje dimensjon» kunne, tror jeg, blitt påvist som en latent, dypereleggende og i hvertfall meget betydningsfull faktor i tenkningen hos atskillige andre deltagere i debatten. Men vi finner den kanskje ikke hos noen så evident og overbevisende som i tilfellet Saji Jitsunen.

Et uttrykk som er brukt ganske ofte i teksten er «vesternisering» (s. 96, 102 osv.). I et spesielt tilfelle bruker forf. uttrykket «modernisering og vesternisering», et faktum som kan indikere at forf. tillegger de to termer forskjellig mening. Termen «modernisering» forekommer imidlertid bare meget sjelden. Er valget av terminologi tilfeldig? Vi finner ingen drøftelse av dette noe sted i boken.

John Whitney Hall siterer Edwin O. Reischauer's forståelse av «modernisering», som sier: «Modernisering har funnet sted under meget forskjellige historiske forhold: 1. i nasjoner der elementer av modernisering for det meste viste seg gjennom en relativt langsom evolusjonsprosess, 2. i nasjoner med høyt utviklete, kompliserte sivilisasjoner hvor hovedelementene i moderniseringen ble først introdusert utenfra, og 3. i nasjoner eller sub-nasjonale områder med relativt primitiv kultur hvor moderniseringselementer nylig er blitt introdusert. I den første kategorien kunne listes opp land i Nordvest-Europa og i deres oversjøiske kultur-forgreninger. I den andre gruppen kommer de større land i Asia, Nord-Afrika og Latin-Amerika, og i den tredje resten av Afrika og deler av Oceania. Naturligvis er disse kategorier ikke på noen måte alltid klart avgrenset, men utgjør heller et kontinuum. F.eks. kan deler av Sør- og Øst-Europa (og også Japan til en viss grad) betraktes som overgangstyper mellom 1 og 2, og deler av Syd-Øst Asia som overgangstyper mellom 2 og 3 (s. 34-35).

Med alle reservasjoner på grunn av spesielle historiske omstendigheter kan vi si at uansett om det enkelte tilfelle faller innenfor kate-

gorien 1, 2 eller 3, er det fundamentalt sett den samme prosessen som finner sted. Moderniseringen går sin gang, tross tilbakeslag og bomskudd, gjennom århundrene, og det vi ser i det 20. århundre er en langsom utvikling av en verdenskultur. De store samfunnsforandringer som har funnet sted i mesteparten av verden i de siste århundrer og som fremdeles foregår, «ser ut til å være mer fundamentale enn de som har inntruffet i løpet av tilsvarende perioder i historien.» (Hall, som igjen siterer Reischauer, s. 16). Og han fortsetter: «Dessuten ser de ut til å ta samme generelle retning over hele verden og beveger seg ikke i forskjellige eller motsatte retninger, noe som av og til har vært tilfelle i fortiden. Disse forandringer er så dyptgripende og også så likeartede verden over at det synes å være mulig at samfunnet gjennomgår en stor *transformasjon* (min understrekning) . . . Hvor stor den nåværende transformasjon vil bli, kan vi ikke avgjøre ennå, fordi vi åpenbart fremdeles er midt inne i den, uten å ha forestilling om hvor langt eller hvorhen den vil føre oss. Dette er grunnen til at det er så vanskelig å få tak i de vesentlige trekk i denne forandring. Det kan derfor være best å bruke en vag, uspesifisert term som «modernisering» som betegnelse på den.» (s. 16)

Uttrykket «vesternisering» er derfor ikke, etter min mening, å foretrekke. Vi trenger en generell term for de fenomener som er beskrevet, en term som kan anvendes på alle kulturer og områder i verden. Og siden den prosess som fant sted i Japan var i det vesentlige identisk med den som fant sted i Vesten, skjønt forskjellig i tid og tempo, burde vi bruke samme terminologi i begge tilfeller. Moderniseringen som fant sted i Vesten gjennom århundrene var åpenbart ikke «vesternisering». Og det var ikke direkte «Vesten» som japanerne var ivrige etter å innhente. Vesten kunne være hva som helst, fra Polen, Irland eller Spania til England, i det 17., 18. eller 19. århundre – alle disse kunne antagelig ha tjent som modeller. Japan tok alltid *avanserte* industrialiserte land i vest som modeller. Dessuten tror jeg ikke at japanerne noen gang ønsket å overta Vestens sivilisasjon en gros, d.v.s. å «vesterniseres». Avhandlingen gir en overflod av vitnesbyrd om det. Når japanerne åpnet landet for fremmed innflytelse, bosetting og virksomhet, var det fordi de var i en situasjon der de ikke hadde noe valg. Deres mål var å forsvare sitt land og å sikre fremtiden så langt som mulig. Men under de omstendighetene som rådet i 1853 var japanerne ikke i en posisjon der de kunne fastsette vilkårene. Japanerne ønsket ikke å åpne sitt land. De ønsket å avslå, men ble tvunget til å akseptere Vestens krav. De forsto imid-

lertid at hvis de avslo, ville de bli tvunget til å akseptere ved hjelp av utenlandsk militærmakt. Dette forklarer den motvilje de la for dagen da de til slutt tillot utlendingene å komme inn, og her finner vi det psykologiske grunnlag for den sterke motstand og den aggressive holdning mot kristendommen, de fremmedes religion, som er så levende beskrevet i avhandlingen. De hadde bannlyst kristendommen i den tidlige Tokugawa. De hadde henrettet 37 000 kristne i Shimagara i 1637–38, og utvist utenlandske misjonærer. De fryktet kristendommen. «Utvis barbarene!» var mer enn et slagord. – Det er etter min mening ingen tvil om at forandringer ville ha kommet i alle fall. Tiden var moden, som jeg ovenfor har påvist. Det foreldede politiske og sosiale system ville ha brutt sammen når tiden var inne, som resultat av en rent intern dynamikk.

Moderniseringen – eller enda bedre – transformasjonsprosessen – har unektelig ført til et moderne Japan. Hva vesterniseringen angår, kan det sies at Japan fremdeles er Japan. *Plus ça change, plus c'est la même chose.*

På s. 201 er det vist at nasjonalismen var en trend av overordentlig betydning, som influerte det intellektuelle klima i 1890-årene. Den «forble fokus i buddhistisk-kristne relasjoner i de årene», sier forf. «Det er av spesiell interesse at nasjonalismen ikke bare var hovedkilden til buddhistisk aggresjon mot kristendommen, men også til slutt satte buddhister og kristne i stand til å gå inn i dialog og fredelig samarbeid.» Hvordan denne forsoning kom i stand, er sammenfattet på s. 273: «i forbindelse med den kinesisk-japanske krig (1894–95) klarer de kristne endelig å demonstrere sin utmerkede patriotiske ånd: de tradisjonelle argumenter mistet sin makt, og ble ikke brukt for en tid.» Det synes klart av dette at de kristne vant anerkjennelse ved å slutte seg til den nasjonalistiske bølge. For en observatør utenfra ser det ut til at Sumiya Mikio kommer sannheten nær når han i sin kommentar sier: «Således mistet den kristne kirke, som hadde inntatt en uhyre sterk kampholdning overfor det etablerte japanske samfunn, i denne perioden sin kritiske kraft og sin evne til å kjempe, og inn gikk gradvis et kompromiss med det japanske samfunn.» (sitat på s. 397). Det later til at prestisje og anerkjennelse hadde sin pris, og at de kristne var villige til å betale den. Men det er betydningsfullt at krisen førte til en splittelse blant kvekerne.

Sett i en bredere historisk sammenheng var den kinesisk-japanske krig det første skritt på den militaristiske vei som kom til å innebære japansk aggresjon mot og senere innlemmelse av Korea, med den

følgende brutale undertrykkelse av dets nasjonale uavhengighet og kulturutvikling, og endelig til kriger mot Russland og Kina. 1890-årene ble således innledningen til en ny æra. Det er derfor synd at avhandlingen ender med året 1899. Leseren kjenner seg litt skuffet fordi forf. ikke følger opp debatten inn i det nye århundre. F.eks. hvilken holdning inntok de kristne til den russisk-japanske krig i 1904-05, som hadde så vidtrekkende konsekvenser? Når alt kommer til alt synes den sjåvinistiske bølge i kjølvannet av disse begivenheter å være den avgjørende styrkeprøve for kristen etikk og holdning i et samfunn som mer og mer ble gjennomtrengt av militaristisk tenkemåte.

Til slutt skal noen få mangler nevnes. Det er en stor ulempe at et alfabetisk indeks mangler i en avhandling med så mange henvisninger til navn som er ukjente for mange. Atskillige navn og begivenheter er nevnt en rekke ganger i forskjellige kapitler, og det er ofte vanskelig å holde rede på dem. Mange tidsskrifter er sitert, men de er ikke listet opp med år og sted for publisering i bibliografien. Max Müller (s. 471) var professor i komparativ filologi, ikke sprogvitenskap, i Oxford. Idag ville vi kalle det komparativ lingvistikk. Hvem var den mystiske Fabian (s. 50)? Neppa en japaner? Bare to kvinner forekommer i boken. Wakamatsu Shizuko (s. 555), Iwamoto Yoshiharus kone, var en berømt forfatter på egne ben, også aktiv som oversetter. Vi skulle gjerne ha visst noe mer om en kvinne av et slikt kaliber. Den andre kvinnen synes å opptre bare i en roman, «Den japanske bruden», skrevet av den japanske presten Tamura Naomi (s. 259). Få deltaljer er gitt, vi får bare høre at «hennes skam» ble skjendig «åpenbart for utlendinger»! Vi skulle ønske at forf. hadde omtalt dette nærmere. Boken vakte oppstyr, ser det ut til. Mr. Boxer (s. 14) må ha referert til Yang og Yin (ikke Ying). På s. 320 er det gjengitt en antikristen sang fra Fukui. Den siste linjen *sore sesse-e*, er latt uten oversettelse. En formodning kunne være at formen *sesse* har sin basis i verbet *seku* «å ha det travelt», «å være utålmodig». Av dette kan dannes et kausativt verb *sekaseru* eller *sekasu* «å skynde seg, fremskynde (noe)», «to expedite» (cp. Alfonso, s. 963). Kindaichi Kyōsuke (Jikai, Sanseidō, Tokyo 1964, 23. utg. s. 1042) har en form *sesse*, som han definerer som *taema naku sewashii sama* «uten pause, hurtig», og *isshokemmei* «på bare livet», «av all makt». Samuel Martin (A Reference Grammar of Japanese (Yale University Press, 1975, s. 1022) siterer en adverbial form *sesse-to* «hyppig, flittig». Hvis vi antar at *sesse* etymologisk er en kontrahert

imperativ-form av det kausative verbet (den avsluttende *-e* i uttrykket er en forlenget coda som forekommer i utropsintonasjon), kan vi konstruere meningen som «skynd deg», «handle uten opphold», en mening som fullt ut er forenlig med de betydninger som nevnes av Kindaichi og Martin. Hvis vi godtar denne oversettelsen, vil sangen lyde slik: «Ikke dyrk kristendommen, kristendommen er landets store fiende. Få dette gjort fort!»

Sett under ett representerer avhandlingen et velskrevet, klart og vesentlig bidrag til studiet av et hendelsesforløp som burde være av stor generell interesse for japanologen så vel som for den som studerer misjonshistorien. Vi får kjennskap til en lang rekke imponerende japanske personligheter, og de er satt inn i en historisk sammenheng som kaster lys over deres roller, deres oppfatninger og holdninger slik de kommer til uttrykk i den omfattende litteratur som er tilgjengelig. Videre får vi innblikk i de måtene hvormed de prøvde å tilpasse seg en situasjon som innebar konflikt mellom tradisjonelle religiøse verdier på den ene side og presset fra nye og fremmede filosofiske og religiøse oppfatninger på den annen. De gikk inn i og førte videre en dialog om meget kontroversielle emner med representanter for fremmede land som de både fryktet og beundret. Forf. har portrettert disse menn med sympati og objektivitet, og har gitt oss et levende bilde av de mangslungne veier konflikten fulgte, såvel som av selve dialogen. I sin veldokumenterte oversikt vurderer han begivenheter og personligheter kritisk, men uten fordommer. Hans omfattende materiale er for det meste på engelsk eller japansk, og han har vist at han mestrer de sproglige problemer som må mestres i forskning av denne art. Siden drøftelsene ikke er ensidig teologiske eller dogmatiske, men plasserer debattene og relasjonene mellom deltagerne inn i en større sosiopolitisk sammenheng, skulle den være høyst interessant for lesere langt utenfor den krets av misjonærer og teologer som den først og fremst tar sikte på å nå frem til. Forf. skal komplimenteres for å ha levert et stimulerende og originalt bidrag til studiet av dette aspekt ved Japans transformasjonsprosess i løpet av den siste halvdel av forrige århundre.

LITTERATUR

- Alfonso, Anthony:* Japanese Language Patterns, vols. I-II. Sophia University L. L. Center of Applied Linguistics, Tokyo 1971.
- Dore, R. P.:* The Legacy of Tokugawa Education (in: Changing Japanese Attitudes toward Modernization, edited by Marius B. Jansen). Princeton University Press 1965.
- Fairbank, John K., Reischauer, Edwin O., Craig, Albert M.:* East Asia, The Modern Transformation. Houghton Mifflin Company, Boston 1965.
- Hall, John Whitney:* Changing Conceptions of the Modernization of Japan (in the same collection as Dore above).
- Reischauer, Edwin O., Fairbank, John K.:* East Asia, The Great Tradition. Houghton Mifflin Company, Boston 1958.
- Lindin, Olof G.:* Japan – Øyene i Øst. Cappelens verdenshistorie, bind 5 «Østens storriker» pp. 273–333. Oslo 1983.